

AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ ƏMƏKDAŞLIĞI: TİCARƏT-İQTİSADI VƏ HUMANİTAR SAHƏLƏR

GÜNEL ADIGÖZƏLOVA

AMEA-nın Fəlsəfə,

Sosiologiya və Hüquq İnstitutunun doktorantı

Strateji tərəfdaşlıq xarakterinə malik Azərbaycan-Türkiyə əlaqələri bütün sahələrdə, xüsusilə də ticarət-iqtisadi və humanitar sferalarda dinamik inkişaf tempinə malikdir. İqtisadi sahədə iki ölkə arasındakı əməkdaşlığın inkişaf tendensiyası 1996-cı ildən başlayaraq daha aydın sezilməyə başlamışdır. Belə ki, 1996-cı ildən 2000-ci ilədək dövrdə Türkiyə ilə Azərbaycan arasında illik ticarət dövriyyəsi təxminən olaraq 4 dəfə yüksəlmişdir. Bunu şərtləndirən başlıca səbəblər isə Azərbaycanda yaranmış stabil siyasi vəziyyət, sərbəst bazar iqtisadiyyatına keçid, etibarlı sərmayə mühitinin yaradılması olmuşdur. Ümumiyyətlə, 1996-cı ildən başlayaraq Azərbaycanda iqtisadi geriləmə tamamilə aradan qalxaraq, ancaq inkişaf müşahidə olunmuşdur. Ümummillər lider Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi uğurlu inkişaf strategiyası ölkədə iqtisadi sferada sabit inkişafı şərtləndirmişdir. Bu Türkiyə ilə Azərbaycan arasında iqtisadi sahədə əməkdaşlığın yeni mərhələyə qədəm qoymasını təmin etmişdir. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, qarşılıqlı səmərəli əməkdaşlıq üçün hər iki ölkənin daha çox potensialı mövcud idi. Sonrakı illərdə əməkdaşlığın tempinin artması sübut edirdi ki, bu potensialdan düzgün istifadə edilməklə iqtisadi sahədə əlaqələrin davamlı inkişafı təmin olunmuşdur. Məsələn, 1998-ci ildə Türkiyənin ümumi ixracatında Azərbaycanın payı 1,22 faiz, ümumi idxalatında isə 0,12 faiz olmuşdur. 2000-ci ildə isə ümumi Türkiyənin ixracatında Azərbaycanın payı 0,84 faiz, ümumi idxalata isə 0,16 faiz təşkil etmişdir (7, 53). Türkiyə-Azərbaycan iqtisadi əlaqələrinin inkişafının sonrakı mərhələlərində də artım müşahidə olunmuşdur. Belə ki, 2001-2005-ci illər arasında Türkiyənin Azərbaycana ixracatı 1996-2000-ci illərə nisbətən 1,23 dəfə artıq artaraq illik orta hesabla 336,16 milyon dollara çatmışdır. Eyni zamanda Azərbaycandan Türkiyəyə ixracatın səviyyəsi əvvəlki dövrlə müqayisədə 2, 3 dəfə artaraq illik orta hesabla 133,26 milyon dollara çatmışdır. Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas neft ixrac xəttinin işə salınmasından sonra Azərbaycanın Türkiyəyə ixracatının həcmində əhəmiyyətli artım olmuşdur (8, s.8). Bundan sonra gələn, yəni, 2006-2011-ci illər arasındakı dövrdə artım müşahidə olunmuşdur. Hətta bu artımın miqyası bir neçə dəfələrlə ölçülür. Belə ki, bu dövrdə Türkiyənin Azərbaycana ixracatı illik orta hesabla 3,4 milyard dollar səviyyəsində olmuşdur. Eyni zamanda Azərbaycanın da Türkiyəyə ixracatının səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə artaraq 2,1 milyard dollara çatmışdır. Həqiqətən də görüldüyü kimi, iki dövlət arasındakı ticarət dövriyyəsinin həcmi əvvəlki dövrlərdən xeyli dərəcədə fərqlənir. Ticarət dövriyyəsinin həcminə görə Türkiyə Rusiyadan sonra Azərbaycana ikinci tərəfdaş ölkədir (9). Sonuncu dövrdə Türkiyə ilə Azərbaycan arasında iqtisadi əməkdaşlığın bu səviyyədə irəliləməsinin də bir sıra səbəblərlə izah etmək olar. Ən başlıca amil kimi iki ölkə arasında müxtəlif sahələr üzrə imzalanmış müqavilələri göstərmək olar. Türkiyə ilə Azərbaycan arasında əməkdaşlığın müxtəlif istiqamətləri üzrə razılaşmaların əldə edilməsi və müqavilələrin bağlanması qarşılıqlı səmərəli əməkdaşlıq üçün etibarlı hüquqi zəmin yaratmışdır. Türkiyə ilə Azərbaycan arasında əlaqələrin inkişafına dinamiklik gətirən əhəmiyyətli amillərdən biri də sonuncu dövrdə Bakı-Tbilisi-Ceyhan və Bakı-Tbilisi-Ərzurum kimi nəhəng enerji layihələrinin həyata keçirilməsi olmuşdur. Bu nəhəng enerji layihələri sayəsində iki ölkə arasında ticarət dövriyyəsinin həcmində əhəmiyyətli dərəcədə artması ilə yanaşı, həm də əməkdaşlığın yeni perspektivlərini meydana çıxarmışdır. 2007-ci il fevralın 7-də Tbilisi şəhərində hər 3 ölkənin rəhbərliyinin iştirakı ilə keçirilmiş “Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmir yolu xətti haqqında” üçtərəfli Saziş və “Bakı-Tbilisi-Qars” yeni dəmir yolu xətti layihəsinin həyata keçirilməsi çərçivəsində Axalkalaki-Marabda dəmir yolu sahəsinin maliyyələşdirilməsi, layihələndirilməsi, inşası və istismarının prinsip və şərtləri haqqında Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Gürcüstan Hökuməti arasında ikitərəfli saziş və Marabda sərhədinə qədər dəmir yolu sahəsinin maliyyələşdirilməsi şərtlərinə dair Kredit Müqaviləsi imzalanmışdır (10). Bütün bunlar bir daha yuxarıda qeyd olunanları təsdiq edir. Yəni, Türkiyə ilə Azərbaycan arasında həyata keçirilən layihələr digər əhəmiyyətli layihələrin də həyata keçirilməsi üçün zəmin yaradır. Bunu iki ölkə arasında ilbəlil artan ticarət dövriyyəsi də əyani şəkildə sübut edir.

Türkiyənin Azərbaycanla iqtisadi əlaqələrini təhlil edərkən iki ölkə arasında investisiya əlaqələrinə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Belə ki, əlaqələrin daha yüksək tempə inkişaf etməsində qarşılıqlı investisiya yatırımlarının çox böyük təsiri vardır. Öncə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda xarici sərmayə ilə bağlı münasibətlər “İnvestisiyaların təşviqi və qorunması haqqında Saziş”-i ilə tənzimlənmişdir. Bu qanun Azərbaycan

Respublikası iqtisadiyyatına yatırılan xarici sərmayənin hüquqi və iqtisadi qaydalarını özündə ehtiva edir. Qanuna görə xarici hüquqi şəxslərin, xarici vətəndaşların, xarici ölkələrdə yaşayan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının, xarici dövlətlərin, beynəlxalq təşkilatların Azərbaycana sərmayə qoymağa icazəsi vardır. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı və Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsinin hesabatlarına görə son illər ölkə iqtisadiyyatına sərmayə qoyuluşunun əsas hissəsini xarici sərmayə təşkil edir. Xarici sərmayənin 93,5 faizini də iqtisadiyyata birbaşa sərmayə, qalan hissəsini isə beynəlxalq maliyyə təşkilatları tərəfindən ayrılan kreditlər təşkil edir. 2010-cu ilin məlumatına əsasən Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulan sərmayələr arasında Türkiyə Respublikası 94 mln. manatlıq bir məbləğlə İngiltərə, ABŞ, Çexiya, Yaponiya və Norveçdən sonra 6-cı yerdə gəlir.

Ümumiyyətlə qarşılıqlı investisiya yatırımları sayəsində Türkiyə ilə Azərbaycan arasında ticarət əməkdaşlığı yeni mərhələyə yüksəlmişdir. Öncə qeyd edək ki, Türkiyə kapitalının iştirakı ilə Azərbaycanda 1250 türk şirkəti mövcuddur ki, bunlar da iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində fəaliyyət göstərirlər. Diqqəti çəkən məqamlardan biri də ondan ibarətdir ki, xarici sərmayələr ölkədə işsizliyin səviyyəsinin düşməsinə kömək edir. Məsələn, Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən türk şirkətlərində 54 mindən artıq Azərbaycan vətəndaşı işlə təmin olunmuşdur. Maliyyə sahəsində iki ölkə arasında əlaqələr daha dinamikdir. 2009-cu ilin oktyabr ayında Azərbaycanın dövlət qiymətli kağızlar bazarında aparılmış əməliyyatların həcminə görə Türkiyə kapitallı “Yapı Kredi Bank Azerbajjan” liderlik edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan dövlətinin dinamik inkişafı onun da Türkiyəyə iri həcmdə sərmayələr yatırmasını şərtləndirmişdir. Hazırda Türkiyədə 130-dan artıq şirkət Azərbaycan sərmayəsi ilə fəaliyyət göstərir. Qeyd edək ki, postsovet ölkələri içərisində Rusiyadan sonra Azərbaycan Türkiyəyə ən çox sərmayə qoyan ölkədir. Azərbaycan dövlətinin Türkiyəyə yatırdığı sərmayələrin böyük bir qismi SOCAR-ın payına düşür. Təkcə son bir neçə ildə SOCAR-ın Türkiyə iqtisadiyyatına qoyduğu sərmayələr Azərbaycan sərmayəsinin rolunu 40%-dək yüksəldəcək (11). Ümumiyyətlə isə ilkin 5-6 illik mərhələdə SOCAR-ın Türkiyə iqtisadiyyatında investisiyalarının həcmi 6 milyard dollar təşkil edəcək. Göründüyü kimi, Azərbaycan Türkiyə üçün həm də iqtisadi cəhətdən böyük önəm kəsb edir və iki ölkə arasında iqtisadi əlaqələr kifayət qədər inkişaf dinamikliyinə malikdir.

Azərbaycan-Türkiyə mədəni əlaqələrinin araşdırılması siyasi və ideoloji cəhətdən, siyasi-diplomatik münasibətlərin yeni və daha doğru bir mərhələsinə yol açmaq baxımından da əhəmiyyətlidir. Azərbaycan yazıçılarının IX qurultayında yazıçı Anar qeyd etmişdir ki, “Türkiyə ilə sıx mədəni əlaqələr bizim müasirləşməyimizə, dünya dəyərlərini mənimsəməyimizə, dünyanın qabaqcıl millətləri sırasında, demokratik, maariflənmiş, müasir bir cəmiyyət kimi tanınmağımıza yardım etməlidir. Keçmişdə bizim dünyaya pəncərəmiz yalnız rus mətbuatı vasitəsilə idisə, bu gün daha bir pəncərə, Türkiyə pəncərəsi dünyanı tanımaqda və özümüzü dünyaya tanımaqda əhəmiyyətli rol oynaya bilər” (12). Dünya xalqlarının hər birində kökünə, soyuna, ilkin maddi-mənəvi dəyərlərinə qayıdış meyli son zamanlar bir qədər də güclənməkdədir. Xalq ruhunun, milli mənəviyyatın bütün ifadə calarlarını və özəlliklərini qoruyub saxlayan milli-mənəvi dəyərlər bu qayıdışa rəvac verən sönməz idrak, solmaz təfəkkür, orijinal dünya duyumudur.

Ümumiyyətlə Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrinin hazırkı yüksək səviyyəsinə çatmasında ümummilli lider Heydər Əliyevin misilsiz rolu olmuşdur. Konkret olaraq Azərbaycan-Türkiyə mədəni əlaqələrinin tarixi və perspektivləri ilə bağlı hər iki dövlətin rəhbərləri dəfələrlə fikirlər söyləmiş və bu əlaqələrin daimi və əbədi olacağı haqqında bəyanatlar vermişlər. Bu baxımdan, ümumillik lider Heydər Əliyevin Türkiyə ilə Azərbaycan arasında mədəni əlaqələrin formalaşmasında və inkişaf etməsindəki roluna xüsusi diqqət yetirək. Xalqımızın ümumillik lideri Heydər Əliyev bəyan edirdi ki, “dəfələrlə dediyimiz “biz bir millət, iki dövlətlik” sözləri hər bir azərbaycanlının qulağında səslənməlidir. Bu ifadə bizim gələcəyimizin proqramıdır”. Çıxışlarında daima türk dünyası problemlərinə global düşüncə tərzi ilə yanaşan Heydər Əliyev həmişə belə bir ideya vermişdir ki, “Mən bu gün, həqiqətən, qeyd etmək istəyirəm ki, bizim xalqlarımız əsrlər boyu bir-birinə yaxın dost olmuşlar. Biz bir kökdən, biz bir dilli xalqlarıq. Bizim milli ənənələrimiz çox yaxındır, bir-birinə bənzərdir, oxşardır. Ona görə də bunlar hamısı xalqlarımızı hələ biz müstəqil olmadığımız vaxtda, ayrı-ayrı dövlətlərin əsarəti altında yaşadığımız vaxtda da bir-birimizdən ayırmayıb, bir-birimizə bağlayıb, bir-birimizlə daha sıx əlaqədə saxlayıb. İndi isə xalqlarımız öz müstəqilliyini əldə edəndən sonra, müstəqil dövlət kimi dünyada tanınandan sonra biz tarixi ənənələr əsasında, həmin fundamental əsaslar üzərində bundan sonra da irəliyə getməliyik, inkişaf etməliyik” (12). Ümumillik lider Türkiyəyə səfərlərinin birində Azərbaycan-Türkiyə mədəni əlaqələri tarixinə nəzər salaraq demişdir: “Türkiyə ilə Azərbaycan arasında əlaqələrin böyük tarixi var. Əsrlər boyu xalqlarımız bir-birinə oxşayan, yaxud azca fərqlənən adət və ənənələrini, mədəniyyət və elmini qoruyub saxlamış və inkişaf etdirmişdir. Əsrlər boyu xalqlarımız bir olmuş, çiyin-çiyinə vermişlər. Azərbaycan ilə Türkiyə arasında əlaqələri dostluq, qardaşlıq əlaqələri

adlandırmışlar. Bu əlaqələr bir xalqdan, bir kökdən gələn xalqların əlaqələridir. Bu, keçmişdə də belə olmuşdur və əlaqə saxlamağa imkanımız olmadığı vaxtlarda da qəlbimizdə məhz belə olmuşdur, indi də belə olaraq qalır. Ona görə də tariximiz, milli köklərimiz, adət və ənənələrimizin hamısı bizi birbirimizə sıx bağlayıbdir. Əsrlər boyu tarixin bütün mərhələlərində bizi bir- birimizdən çox ayırmağa çalışsalar da, buna müvəffəq olmamışlar. Odur ki, bundan sonra da heç bir qüvvə bizi bir-birimizdən ayıra bilməyəcəkdir” (3, s.334). Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev 2001-ci il 12-17 mart tarixlərində Türkiyədə rəsmi səfərdə olmuşdur. Səfər zamanı Azərbaycan-Türkiyə mədəni əlaqələrinin müxtəlif aspektlərinə toxunan Heydər Əliyev çoxsaylı tarixi fakt kimi tarixə düşmüşdür.

Forumda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev, Türkiyə Respublikasının Baş naziri cənab Rəcəb Tayyib Ərdoğan və Şimali Kipr türk xalqının lideri cənab Mehmet Əli Tələtin iştirakı tədbirin əhəmiyyətini daha da artırmış, onun bütün Türk xalqları üçün mühüm önəmə malik olduğunu təsdiqləyən amil olmuşdur. Forumda Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikasının dövlət və hökumət rəsmiləri, digər türkdilli ölkələrin bilavasitə diaspor quruculuğu sahəsində dövlət siyasətini həyata keçirən dövlət və hökumət orqanlarının nümayəndələri, xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərən nüfuzlu Azərbaycan və türk icmaları rəhbərləri, türkdilli xalqların (İraq türkmənləri, Ahıska türkləri, Şimali Kipr türkləri) və onların diaspor təşkilatlarının təmsilçiləri, Azərbaycan həqiqətlərinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında fəal rol oynamış tanınmış ictimai xadimlər, siyasətçilər dəvət edilmişlər. Tədbirə ümumilikdə 48 ölkədən 513 nəfər qatılmışdır.

Türkiyə, Almaniya, ABŞ, Rusiya, Ukrayna, İsveç, Niderland, Rumıniya, Norveç və Litva Forumda ən çox nümayəndə heyəti ilə təmsil olunmuşlar. Azərbaycan və Türkiyə ilə yanaşı, Latviya, Estoniya, Litva, Ukrayna, Lüksemburq, Bolqarıstan, Qazaxıstan, Qırğızıstan və Özbəkistanın dövlət və hökumət nümayəndələri, parlament üzvləri Forumda iştirak etmişlər.

Forumda türkdilli xalqların diaspor təşkilatları arasında əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi, sosial-mədəni, ictimai-siyasi əlaqələrin dərinləşdirilməsi, mədəniyyət, iqtisadiyyat və digər sahələrlə bağlı ortaq layihələrin həyata keçirilməsi prosesinin intensivləşdirilməsi ilə bağlı bir sıra məsələlər, o cümlədən “Azərbaycan və Türk diaspor təşkilatlarının birgə fəaliyyət strategiyası” müzakirə edilmişdir. Sənəddə Azərbaycan və Türk diaspor təşkilatlarının birgə fəaliyyətini şərtləndirən tarixi, siyasi, iqtisadi, sosial-psixoloji amillər, əməkdaşlığın prinsip və istiqamətləri, habelə əhatə edəcəyi əsas sahələr öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan və Türk Diaspor Təşkilatları Rəhbərlərinin I Forumu Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Cümhuriyyəti arasında strateji tərəfdaşlıq münasibətlərinin inkişafı, diaspor quruculuğu sahəsində əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi, türkdilli xalqların tarixi, müasir həyatı, sosial- iqtisadi inkişaf səviyyəsi, mədəniyyəti ilə bağlı məlumatların dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, diaspor təşkilatlarının fəaliyyətinin səmərəliyinin artırılması, habelə bütün türk xalqları arasında münasibətlərin inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyətə malik olmuşdur.

Forumda aparılan müzakirələrin nəticəsi

olaraq “Azərbaycan və Türk diaspor təşkilatlarının birgə fəaliyyət Strategiyası”, “Bakı Bəyannaməsi”, “Türkdilli xalqlara Müraciət”, “Ermənistan- Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə əlaqədar dünya ictimaiyyətinə, beynəlxalq təşkilatlara, xarici ölkələrin parlamentlərinə, dövlət və hökumət nümayəndələrinə Müraciət”, “1915-ci il hadisələri ələ əlaqədar erməni iddiaları ilə bağlı qərar qəbul edən ölkələrə etiraz Bəyanatı” qəbul edilmişdir (14).

QEYDLƏR:

Azərbaycan - Türkiyə əlaqələri və Heydər Əliyev (1-ci kitab), 1991-2001. Bakı, Qafqaz Universiteti Nəşri, 2002, s.160

Azərbaycan-Türkiyə iqtisadi əməkdaşlığı güclənir.// EcoVision, 2011, JV6, s.14-19

Heydər Əliyev və Şərq, 6 cildə, III kitab: Türkiyə Cümhuriyyəti (Muəllif-tərtibçilər: Qalay Allahverdiyev, Vəhdət Sultanzadə). Bakı, “Caşıoğlu”, 2003, s.339.

Azərbaycan-Türkiyə iqtisadi əməkdaşlığı güclənir.// EcoVision, 2011, JNe6, s.14-19

Əliyev İ. Dünya Azərbaycan və türk diaspor təşkilatları rəhbərlərinin I Forumundakı nitqi./ Ədəbiyyat qəzeti, 16 mart

2007-ci il

Hüseynova F. Müstəqillik dövründə Azərbaycan - Türkiyə əlaqələrinin Kulturoloji aspektləri. Bakı, 2007, 301 s.

Atmaca T. Küreselleşmə çağında Türkiyə - Azərbaycan (Uluslararası Stratejik Araşdırmalar Mərkəzi) Ankara, 1999, 213s.

Çarıqçı E. “Türk Dünyasında Ekonomik gelişmeler ve işbirliyi imkanları”, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu aylık İşveren dergisi, Aralık 2005, s. 8

www. haber. tnn. Net

[http://www. mfa. gov. tr/turkiye-azerbaycan- ekonomik-iliskileri. tr. Mf](http://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-ekonomik-iliskileri.tr.Mf)

www. salamnews. org/az/news/read/28195/1 türkiyenin-energetika-na- ziri-azerbaycana-gelir/

www. dayaq. org/ index. php?action=static_ detail&staticid.

[http://library. aliyev-her- itage. org/az/9570860](http://library.aliyev-her-itage.org/az/9570860)

[http://www. customs. gov. az/az/stat_ main. html](http://www.customs.gov.az/az/stat_main.html)

Xarici Ölkələrdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş Üzrə Dövlət Komitəsinin 2007-ci

ilin yekunlarına dair Hesabatı [http://www. diaspora. gov. az/files/news/ new 1251356038270809. doc](http://www.diaspora.gov.az/files/news/new_1251356038270809.doc)